

GOVERNMENT INQUIRY INTO

Mental Health and Addiction

Oranga Tāngata, Oranga Whānau

KO E TATAU KO 'ENÍ, KUO 'OSI TUKUANGE KI HE SĒVESI FAKATONULEA 'A E DIA

KO E FAKA'EKE'EKE 'A E PULE'ANGA FEKAU'AKI MO E MO'UI LELEI 'A E 'ATAMAÍ MO E NGAahi UESIA 'O E PIKITAI (ADDICTION) KI HA NGAahi ME'A 'OKU FAKATU'UTĀMAKI KI HE MO'UI LELEI:

Ko e fetalanoa'aki mo e kakai ke fakahā mai honau le'o 'o fekau'aki mo e mo'ui lelei 'a e 'atamai mo e ngaahi uesia 'o e pikitai 'i Aotearoa Nu'u Sila 'i he lolotonga' ni, pea a'u atu ki he kaha'ú

Ko ha faingamālie ke 'omai ai ho le'ó

TALATEU

Fakatapu atu ki he Tonga kotoa, mālō ho'omou lelei

'I he 'aho 31 Sanuali 2018, na'e fokotu'u ai 'e he Pule'anga 'a e Faka'eke'eke (Inquiry) ki he mo'ui lelei 'a e 'atamai mo e uesia 'o e pikitaí. Ko e tefito'i kaveingā ke fakalakalaka ange 'a e tu'unga mo'ui lelei 'a e 'atamai mo e pikitaí 'i he mo'uí 'a e kakai Nu'u Sila. Ko 'emau pēnolo 'oku mau kehekehe 'i he 'emau tu'u fakamatakali, ngaahi ta'u motu'a, puipuitu'a mo e ngaahi fakakaukau.

'Oku matalahi 'emau ngāue: 'oku fekau'i kimautolu ke mau vakai'i 'a e ngaahi founga ke faka'ai'ai'aki mo tokangaekina'aki 'a e mo'ui lelei 'a e 'atamai 'i Nu'u Sila' ni, pea mo ha ngaahi founga 'e malava ke fakafo'ou'aki 'a e ngaahi ngāue mo e sēvesi ke nau to e ngāue lelei ange ke lato 'a e fiema'u 'a e kakai 'oku' nau fekuki mo e ngaahi faingata'a'ia 'i he mo'ui lelei 'a e 'atamai mo e ngaahi pole 'oku fakatupu 'e he uesia 'o e pikitaí, 'o kau ai mo kinautolu 'oku uesia 'e he taonakita.

'Oku' mau fiema'u ke fokotu'u ha halanga fononga mo ha kaveinga ngāue mahino ki he kaha'u ke ne fakatupu 'a e 'amanaki lelei pea tokoni ki he ngaahi komiunitií, kāinga mo e fāmili, ngaahi kautaha 'oku' nau fakalele 'a e ngaahi polokama' ni, mo e pule'angā ke nau ngāue leva ki ai.

Ko e 'omai ko ia 'a ho le'ó (submission) fekau'aki mo e ngaahi tohi kuo 'osi fokotu'utu'u atú, ko ha founga pē ia 'e taha ke ke lava 'o tokoni mai ai ki he Faka'eke'eke. 'Oku 'i ai 'a e fakamatala 'oku lahi ange 'i he 'emau uepisaití ki he ngaahi founga ke ke fetu'utaki mai ai kiate kimautolu: www.mentalhealth.inquiry.govt.nz.

Ko ho'o ngaahi fakakaukau

'Oku 'i ai 'a e ngaahi tefito'i fehu'i 'e nima 'oku mau faka'amu ke mau fanongo ai ki ho'o ngaahi fakakaukau. 'Oku matalahi mo fā'atā 'a e ngaahi fehu'i ke ne malava ke tānaki mai 'a ho'o ngaahi fakakaukau kotoa pē 'oku' ke fie vahevahe mo kimautolu fekau'aki mo e ngaahi 'isiū mo e ngaahi me'a 'oku' ke pehē 'e lava ke solova'aki 'a e ngaahi palopalemá.

'E lava ke fakatefito pē ho le'o (submission) 'oku 'omai 'i ha'o ngaahi mahino mo e taukei 'i he mo'ui lelei 'a e 'atamai pe ko e uesia 'o e pikitaí. 'E lava ke 'omai ha'o ngaahi fakamatala mahino fekau'aki mo ho'o ngāue 'i ha sēvesi pe ngāue mo ha memipa 'o ho fāmili, pe 'oku' ke pou pou ki ha taha 'oku mo'ua 'i ha faingata'a'ia 'o e 'atamai, pe taha 'oku uesia 'i he ngaahi pole 'o e pikitaí. Kau atu ki ho'o ngaahi a'usia fakafo'ituituí, e lava ke tānaki mai ha'o ngaahi fokotu'utu'u 'o fekau'aki mo ha ngaahi fakalelei ngāue 'e lava ke fakahoko katoa 'i he fonua mo e sisitemí fakalukufua (system).

'Oku mahu'inga 'a e le'o 'o e tokotaha kotoa pē he 'e tokoni mai ia kiate kimautolu ke mau mahino'i 'a e ngaahi fakakaukau 'a e kakai kotoa pe 'i he fonua' ni fekau'aki mo e ngaahi ngāue ko ia 'oku lele lelei mo e ngaahi me'a ko ia 'oku fiema'u ke fakalelei'í.

Tala mai kiate kimautolu ho'o ngaahi fakakaukau

'Oku' mau fie fanongo ki ho'o fakakaukau, tautautefito ki ha'o ngaahi fokotu'utu'u ki ha ngaahi me'a 'e to e lelei ange ai 'a e ngāué. Ko ho'o ngaahi fokotu'u mo e fakakaukau 'e lava ke kau ai ha ngaahi me'a pē te ke pehē 'e 'aonga, kau ai mo e ngaahi ngāue 'a e sekitoa kotoa pē - hangē ko e akó, ngaahi sēvesi tokoni ki he kau faingata'a'ia fakaesino, mo'ui lelei fakasōsialé, nofo'angá/falé, fakamaā'anga, polisí mo e pilisoné — pea mo e mahu'inga 'o e felāve'i kotoa 'o e ngaahi faingata'a kotoa pē, hangē ko e fakatātā ko 'eni: ngaahi faingata'a'ia fekau'aki mo e nofo'anga/fale, ngaahi fetā'aki, ta'e ma'u ngāue, ngaahi faingata'a fakasōsiale (social deprivation) mo e masiva.

Ke tokoni'i koe ki hono 'omai ho le'ó, 'e lava pe ke ke lau ha tatau faingofua 'o e Ngaahi Tu'utu'uni ki he Faka'eke'eke (Terms of Reference) 'i he 'emau

uepisaiti: <http://www.mentalhealth.inquiry.govt.nz/About-the-Inquiry/Terms-of-Reference>, pe ko e tatau kakato 'i he: <http://www.mentalhealth.inquiry.govt.nz/About-the-Inquiry/Terms-of-Reference>. Fakakātoa, 'oku mau fiema'u ke fanongo ki ho'o ngaahi fakakaukau mo e fokotu'utu'u ki ha ngaahi me'a 'e lava 'o fakahoko ke solova'aki mo tokoni ki he:

- langa 'a e mo'ui lelei 'a e 'atamai ma'a e kakai kotoa 'o Nu'u Silá
- tokoni'i e kakai ke nau tokangaekina tokamu'a ha ngaahi uesia 'o e mo'ui lelei 'a e 'atamai (kimu'a pea fakahoko ha faito'o makehe)
- fakalotolahi'i e kakai ke nau faka'ehi'ehi mei he uesia 'i he pikitai ki ha me'a 'oku ala ke fakatu'utāmaki ki he 'enau mo'ui lelei
- fakahaofi e kakai mei he taonakita
- 'ai ke faingofua mo vave ange 'a e 'ilo'i 'oku 'i ai ha taha 'oku fehangahangai mo ha palopalema ki he mo'ui lelei 'a e 'atamai pe ko e uesia 'i he pikitai mo 'oatu ha tokoni 'oku vavé
- fakalelei'i 'a e tu'unga lelei 'o e tokoni 'oku fakahoko kiate kinautolu 'oku' nau fiema'ú, pea
- mo ha ngaahi fakakaukau kehe pē 'o fekau'aki mo hano to e fakahoko lelei ange 'o e ngāue ke fakalalakaka 'a e mo'ui lelei 'a e 'atamai mo e tapa kehekehe pe 'o e tu'unga fakamo'ui lelei 'i Aotearoa' ni.

'Oku 'aonga ho'o ngaahi fakakaukau

'Oku mahu'inga 'a e le'o kotoa pe 'oku 'omai pea te mau lau ia pea fanongo ki ai. 'I he 'osi ko ia 'o e Faka'eke'eke, te mau tuku atu leva ha lipoōti 'o fakamatala'i atu ai 'a e ngaahi me'a ko ia ne talamai 'e he kakai ke fakalelei'i mo e founga 'e liliu 'aki.

Ko e founga 'e tauhi'aki ho'o ngaahi fakamatalá

Ko e kakai pē te nau lava 'o sio mo fanongo ki ho le'ó ko e kau memipa kotoa pe ia 'o e pēnolo Faka'eke'eke mo e kau ngāue pe kuo 'osi fokotu'u ke nau ngāue ki he Faka'eke'eke. 'E lava pe ke 'oatu ha ngaahi le'o, hangē ko e ngaahi talanoa fakafo'ituitui pe ngaahi a'usia 'o hā atu 'i he lipooti 'o e Faka'eke'eke kā he 'ikai fokotu'u ai ha fakamatala ke 'ilo'i ai koe (hangē ko ho hinga), pehē ki he ngaahi talanoa mo e a'usia 'e 'ikai fakahinga kinautolu.

'E lava pē ke ke talamai pe 'oku' ke loto ke tauhi mātu'aki malu 'aupito 'a e kotoa pe kongá 'o ho le'ō, ke 'oua 'e ngāue'aki ia 'i he lipooti. Te ke to e ma'u atu ha ngaahi fakamatala lahi ange ki 'emau founga tauhi ho le'o 'i he lolotonga pea mo e 'osi 'o e Faka'eke'eke 'i heni: <https://mentalhealth.inquiry.govt.nz/consultation-document/legal-information-about-your-submission/>

'E lava ke ke tñnaki mai ha ngaahi tohi fakamatala fakalahi ki ho le'o

'E lava foki ke ke tñnaki mai ha ngaahi tohi fakamatala ki ho le'o. Kapau 'oku ke fakafou mai ho le'o 'i e laini uepitaiti (online), 'oku 'i ai e faingamālie ai ke ke tñnaki mai ai ha me'a pe te ke fie 'omai (tukukehe 'a e sēvesi 'oku lolotonga fakahoko mai ai 'a e ngaahi lāunga he 'oku 'i tu'a ia 'i he Ngaahi Tu'utu'uni ki he Faka'eke'eke). Kapau 'oku' ke tohi mai fakapepa ke fakafonu mai ai ho le'o, kātaki 'o tñnaki mai ki ho le'o ha ngaahi fakamatala ke he pea' ke toki lī mai kiate kinautolu.

'E lava ke ke tñnaki mai ha ngaahi fakamatala fakakiiki ange

Te ke lava pe foki ke to e tñnaki mai ha ngaahi fakamatala 'oku fakakiiki ange fekau'aki mo e ngaahi tafa'aki 'o hangē ko e fokotu'utu'u (design) 'o ha sēvesi ke fakahoko, ko hano to e fakalelei'i ange 'o e ngaahi fetu'utaki 'i he ngaahi vā 'o e sekitoa ki he mo'ui lelei mo e ngaahi tafa'aki kehē, palani ki he kau ngāue, tñnaki mo e vahevahe 'o e ngaahi fakamatala, mo e pa'anga, faitu'utu'uni mo e muimui'i 'o e ngāue (accountability). 'E lava ke ke tñnaki mai 'a e ngaahi me'a

ko 'eni ki ho'o ngaahi tali, pe ko ha'o fakahū makehe fakafo'ituitui mai pe ho le'o pe ko e tānaki mai 'i he le'o 'o ho'o kautaha.

'Aofangatuku

Ko e Faka'eke'eke ko 'eni ko ha faingamālie 'oku tu'o taha pe 'i he to'u tangata ko 'eni ki ha liliu. Te mau ngāue mālohi 'i he taimi 'oku faka'atā mai ke tānaki 'a e ngaahi fakamatala lelei kotoa pē te mau malava, pea ko ho'o ngaahi fakakaukau 'oku kau mai ki he ngāue' ni.

'Oku mahu'inga ho le'o pea 'e tokoni ia kiate kimautolu ke fokotu'utu'u 'aki 'a e mape ki he mo'ui lelei 'a e 'atamai pea mo e uesia 'o e pikitai 'i Aotearoa. 'Oku' mau 'oatu 'a e fakamālō tōmu'a ki he taimi te ke ngāue'aki ke fakakakato mo fakahū mai ai ho le'o - 'oku' mau 'amanaki lelei ki hano ma'u mai ho le'o.

Mālō 'aupito

Palōfesa Ron Paterson (Sea 'o e Faka'eke'eke)

Ko e founa ke fakahū mai 'aki ho le'o ki he Faka'eke'eké

Ko e ngaahi fehu'i ko 'eni ko e kamata'anga ia 'o 'etau ngaahi fetalanoa'aki. Ongoi tau'atāina ke tali mai ha konga pe kotoa 'o e ngaahi fehu'i, pea' ke kātaki 'o fakahā mai ha ngaahi fakakaukau pe 'isiuú 'oku 'ikai kau atu kā 'oku' ke pehē 'oku mahu'inga ki he pēnolo Faka'eke'eké ke nau tokanga ki ai. Te ke lava 'o tali mai 'emau ngaahi feh'uí 'i he uepisaiti 'i he lea faka-Papālangi 'i heni <https://mentalhealth.inquiry.govt.nz/consultation-document/>. pe ko ho'o fakafonu mai e ngaahi tohi ko 'eni pea 'imeili mai ki he mentalhealth@inquiry.govt.nz pe ko ho'o lī mai he meili ki he tu'asila 'oku hā atu 'i laló.

Ko e ngaahi Fakatonulea kehekehe 'o e ngaahi tohi 'e ma'u atu ia 'i heni: <https://mentalhealth.inquiry.govt.nz/consultation-document/> :

Kapau 'oku 'ikai hā atu ho'o lea mahení 'i he lisi ko ia te ke ala telefoni mai 'i he **0800 78 88 77** pea 'e lava ke tokoni atu ha taha kiate koe. 'Oku ta'e totongi pe ha'o telefoni mai ki ha tokoni 'i ho'o leá.

'Oku 'i ai foki mo e vitiō 'o e ngaahi tohi fakamatala 'i he **Lea Fakamatala Nima Nu'u Sila (New Zealand Sign Language)** kuo 'osi fakatonulea ke ke fanongo ki ai pea 'oku 'i ai mo e ngaahi fakalea 'e ma'u atu 'i heni: <https://mentalhealth.inquiry.govt.nz/consultation-document/nzsl/>

'Oku ala ma'u atu **'iheni ha tatau pepa 'oku ala faingofua ke lau:** <https://mentalhealth.inquiry.govt.nz/consultation-document/consultation-document-easyread/>

Ko e **tohi matalalahi ange** 'o e ngaahi tohi fakamatala 'e ma'u atu ia 'i heni: <https://mentalhealth.inquiry.govt.nz/consultation-document/large-text/>

Te ke lava foki 'o 'omi ho le'o 'i ha'o telefoni mai kapau te ke fiema'u eni **fika** 0800 644 678. 'E 'i ai e tokotaha 'e lava ke talanoa mo koe pea' ne hiki ho'o ngaahi fakakaukau ki ha ngaahi founa ke fakalalakaka'aki 'a e mo'ui lelei 'o e 'atamai mo e uesia 'i ha pikitaí 'i Nu'u Sila' ni.

Ko e taimi ke fakahū mai ai 'a ho le'o

'Oku' pau ke 'omai ho le'o 'o 'oua 'e tōmui ange 'i he **5pm, 5 Sune 2018.**

Ko e feitu'u ke 'omai ki ai ho le'o

'Omai ho le'o 'i he 'imeili pe ko e lī mai he meili. mentalhealth@inquiry.govt.nz

Faka'eke'eké ki he mo'ui lelei 'a e 'Atamai mo e Uesia ki ha Pikitai
PO Box 27396
Marion Square
Wellington 6141.

Ko ha to e ngaahi founa makehe te ke lava 'o kau mai ai ki he Faka'eke'eké

He 'ikai lava e he pēnolo ke fakataha mo e tokotaha kotoa pē, kā 'e lava ke mau fakataha mo e ngaahi fāmílí mo e komiunití, kinautolu taāutaha 'oku' nau ngāue'aki ha ngaahi sēvesi, kau fakahoko ngāue, kau fakafofonga mei he ngaahi kautaha, kau taukapo, ngaahi kulupu fakasekitoa pe kau mataotao, 'i ha taimi 'e ala faingamālie. Kapau 'oku' ke fiema'u ha ngaahi fakaikiiki ki he 'emau ngaahi fakataha 'i he ngaahi kolo kehekehe mo e ngaahi founa te ke lava ke kau mai aí, kātaki 'o 'a'ahi ki he: <https://mentalhealth.inquiry.govt.nz/contact-us/expressions-of-interest/>.

Te ke lava foki 'o fetu'utaki mai ki he Faka'eke'eké 'i he 'emau uepisaiti, 'imeili pe ko e ngaahi fetu'utaki'anga fakasōsiale (social media).

'Oku 'atā ma'u pē 'a e timi ki he Faka'eke'eké 'i homau tu'asila 'imeili — mentalhealth@inquiry.govt.nz — pe telefoni 0800 644 678.

<https://www.facebook.com/MentalHealthInquiryNZ/>

<https://twitter.com/MHIInquiryNZ>

1. KO E HĀ E NGAAHI ME'A 'OKU LOLOTONGA NGAUE LELEI?

'Oku mau 'ilo'i pe 'oku 'i ai 'a e ngaahi hoha'a ki he founga 'o hono tokangaekina 'o e mo'ui lelei 'o e 'atamai mo e uesia 'i he pikitaí, faka'ai'ai e mo'ui lelei 'i he tapa kotoa pē, mo hono fakahoko 'o e ngaahi tokoni mo e sēvesi ki he kakai ko ia 'oku' nau fiema'u. 'Oku' mau to e 'ilo foki 'oku 'i ai e ngaahi ngāue lelei ia 'oku lolotonga fakahoko pea 'oku fiema'u ia ke tokoni'i mo to e fakalahi ange. 'Oku' mau fiema'u ke mau fanongo ki he ngaahi ngāue lelei 'oku lototonga fakahokó.

Ko e hā e me'a 'oku' ke pehē 'oku lolotonga ngāue lelei? Ko e hā e 'uhinga 'oku' ke pehē ai 'oku lolotonga ngāue lelei? Ko hai nai 'oku fakahoko lelei ki ai 'a e ngaahi ngāue?

2. KO E HĀ E ME'A 'OKU' KE PEHĒ 'OKU 'IKAI NGĀUE LELEI HE TAIMI' NI?

'Oku' mau 'ilo 'oku 'i ai pē 'a e ngaahi ngāue 'oku 'ikai malava ke fakahoko lelei 'i he taimi' ni. 'Oku' mau fiema'u ke fanongo ki ho'o ngaahi fakakaukau pe ko e hā e ngaahi ngāue 'oku 'ikai fakahoko lelei, pea kapau 'oku 'i ai ha ngaahi faikehekehe pe palopalema — hangē ko e ngaahi tefito'i palopalema, ngaahi fiema'u 'oku 'ikai malava ke solova, ngaahi founa ngāue 'a e ngaahi sēvesi mo e tokoni 'oku fakahoko, ngaahi fehokotaki'anga fakangāue, mo hono ma'u faingofua atu 'o e ngaahi sēvesi pe naunau fakangāue.

Ko e hā 'a e ngaahi fiema'u ki he mo'ui lelei 'a e 'atamai mo e fiema'u 'a kinautolu 'oku uesia 'i he pikitaí 'oku 'ikai lato 'i he lolotonga' ni? Ko hai 'oku 'ikai te nau ma'u atu 'a e tokoni 'oku totonu ke nau 'inasi ai 'o fakatatau mo 'enau fiema'u pea ko e hā hono 'uhinga? Ko e ha e ngāue 'oku 'ikai fakahoko he taimi' ni ka kuo totonu ia ke fakahoko?

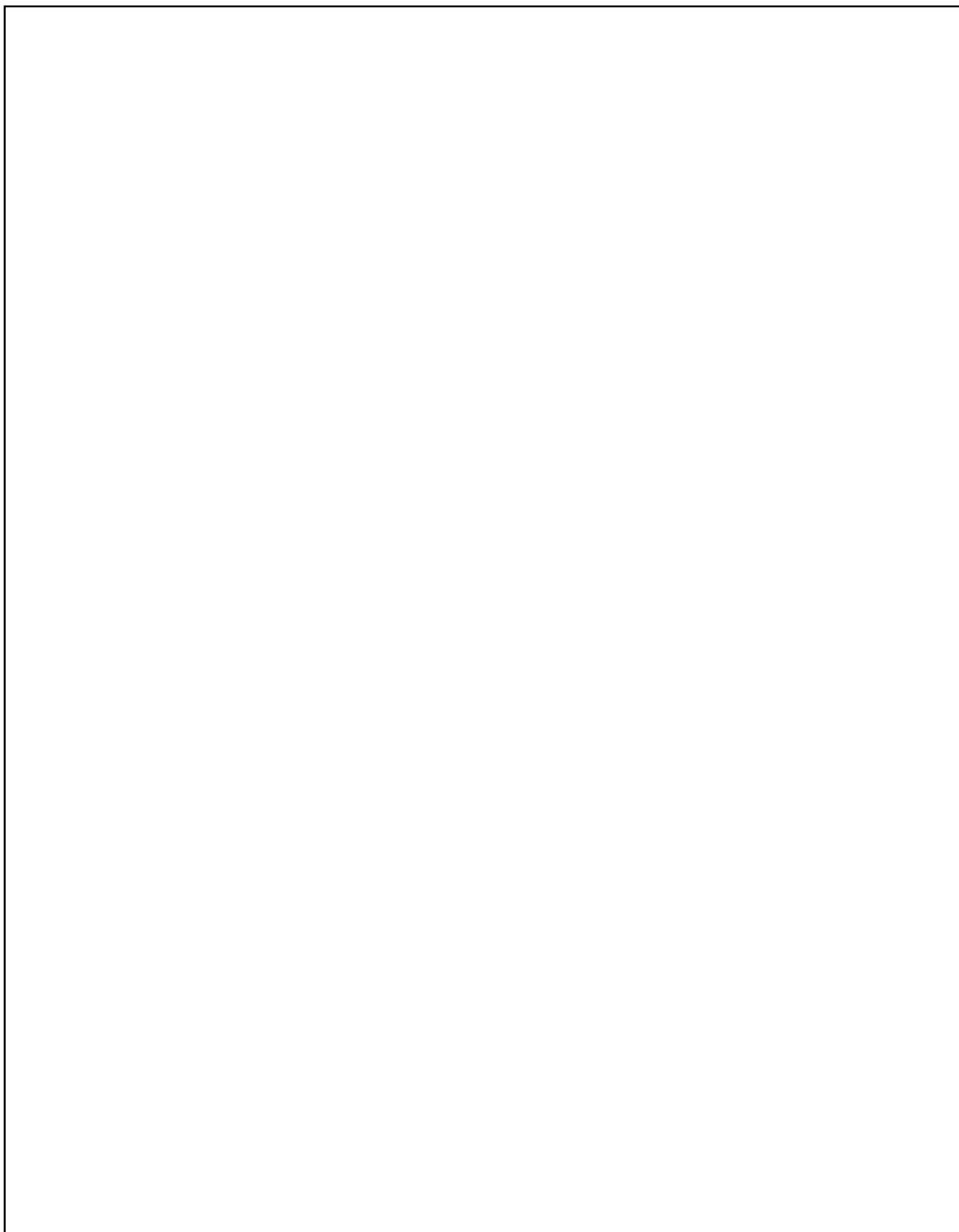
3. KO E HĀ HA NGĀUE 'E LAVA KE TO E FAKAHOKO LELEI ANGE?

Kuo' ke 'osi fakahā mai kiate kinautolu 'a e ngaahi ngāue ko ia 'oku' ke pehē 'oku fakahoko lelei, pea mo ia 'oku' ikai fakahoko lelei. 'I he kongā ko 'eni, 'oku' mau fiema'u ke fanongo ki ha'o fakakaukau fekau'aki mo ha ngaahi me'a 'oku' ke pehē 'e lahi taha ai 'a e liliu faka'aufuli ki hano fakalalakaka 'o e mo'ui lelei 'a e 'atamai pea mo e uesia 'o e pikitai 'i Nu'u Sila' ni. 'E lava ke kau mai heni ha'o ngaahi fakakaukau fekau'aki mo ha founga ke ta'ofi'aki 'a e kakai mei ha faka'au ke tupu ha mahaki'ia 'a e 'atamai pe fakatupu 'a e uesia 'o e pikitai, kau ai foki mo ha'o ngaahi fakakaukau ki ha ngaahi founga ke fakalelei'i'aki 'a e tokoni mo e faito'o 'e 'oange kiate kinautolu 'oku nau fiema'ú.

'E lava ke fakatefito pe ho'o ngaahi fakakaukau 'i ha ngaahi komiuniti pau pe 'i ha ngaahi kulupu, pe ko ha'o ngaahi vakai fakalukufua pe fekau'aki mo ha ngaahi ngāue 'e to e lava ke fakahoko lelei ange. 'Oku' mau fie fanongo ki he ngaahi fakakaukau kotoa pe - tatau ai pē pe 'oku lahi pe si'isi'i, fakatefito 'i ha me'a iiki pe 'i ha ngaahi me'a 'oku matalahi ange, fokotu'u fakakaukau 'oku fo'ou, pe ko e langalanga mo fakalahi hake 'o ha ngāue 'oku kei lolotoga fakahoko.

Ko e hā ha'o ngaahi fakakaukau fekau'aki mo e ngaahi ngāue 'oku' ke pehē 'oku taāu ke to e fakahoko lelei ange pe fakahoko 'i ha founga kehe ke to e fakalalakaka ai 'a e mo'ui lelei 'a e 'atamai mo e mo'ui lelei fakalūkufua 'i Nu'u Sila' ni? Ko e hā ha ngaahi ngāue 'oku taāu ke fakahoko 'i ha founga 'oku to e lelei ange pe founga fo'ou ke ta'ofi'aki 'a e uesia 'i ha pikitai ki ha ngaahi me'a 'e fakatu'utāmaki ki he mo'ui lelei? Ko e hā ha ngaahi ngāue 'oku taāu ke to e lelei ange hono fakahoko pe ko e fakahoko 'i ha founga fo'ou ke haofaki ai kinautolu mei he 'enau to'o pe 'enau mo'ui mo tokoni'i foki 'a kinautolu kuo uesia 'e he taonakita?

'E anga fēfē hano to e fakalelei 'a e ngaahi tokoni 'oku 'oatu kiate kinautolu 'oku' nau fie ma'u?

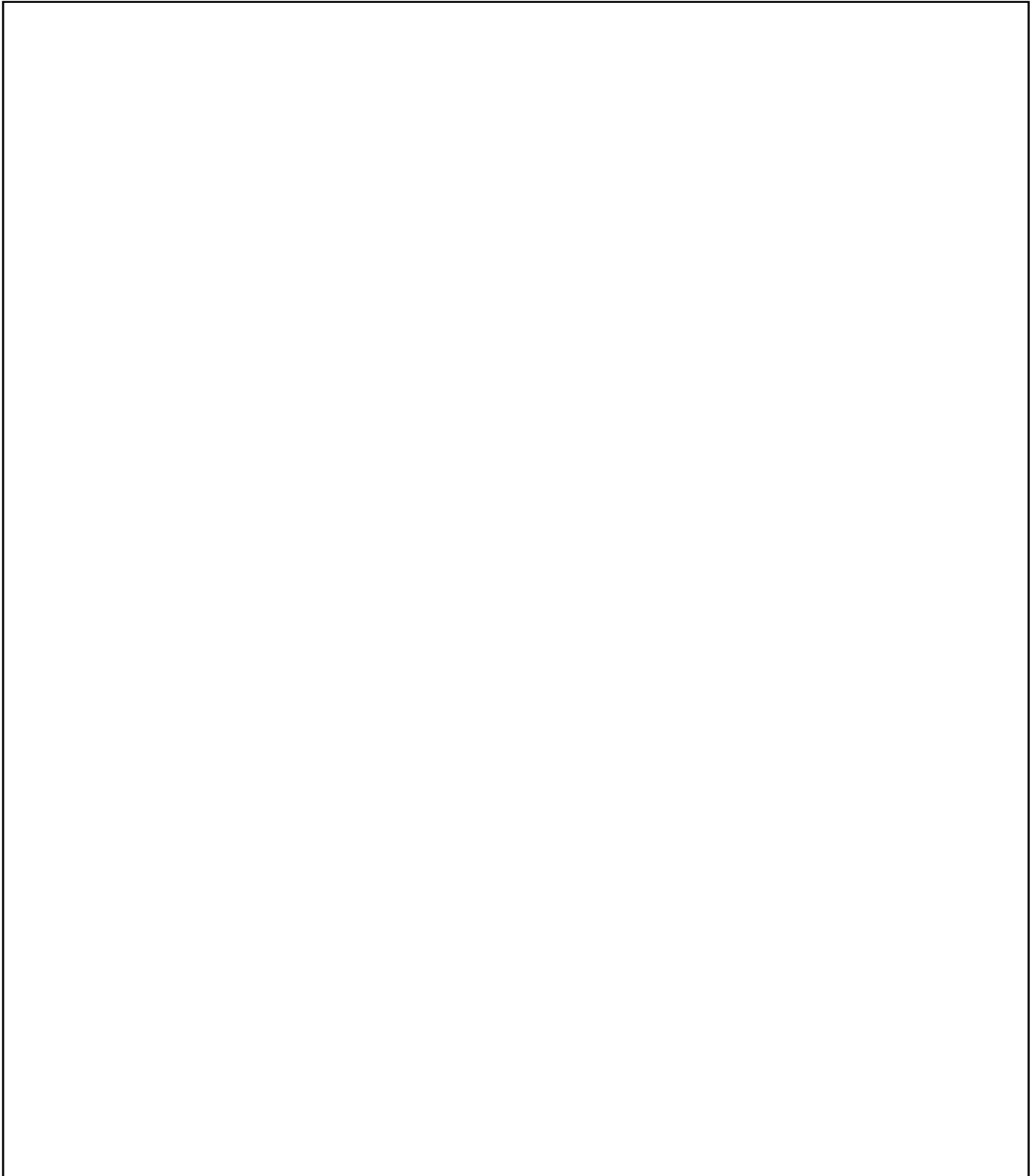
4. MEI HO’O FAKAKAUKAU, KO E HĀ ‘A E FA’AHINGA SŌSAIETI ‘OKU’ KE PEHĒ ‘E LELEI TAHA KI HE MO’UI LELEI ‘A E ‘ATAMAI ‘A HOTAU KAKAI KOTOA?

‘Oku’ mau fie fanongo ki ha’o fokotu’u fakakaukau ‘o ha fakatātā ‘o ha Nu’u Sila mo’ui lelei ‘e ala fai ha sio mata ki ai. Ko e hā nai hano ngaahi pou fakava’e/pou tuliki, ngaahi makatu’unga pe kavaikoula kaveikoula faka’ulungaanga te nau ala poupoua ‘a e mo’ui lelei ‘o e ‘atamai ma’ae kakai kotoa pe ‘o Nu’u Sila’ ni, mo ha ngaahi founga lelei taha te tau lava ai ‘o tokonia ‘akinautolu ‘oku fiema’u ‘a e tokoní.

Kapau teke lava ‘o fakafo’ou ‘a e founga ngāue ‘a e sisitemi ‘i Aotearoa ke fakalelei’i’aki ‘a e mo’ui lelei ‘a e ‘atamai, ta’ofi, ‘ai ke ‘ilo’i mo ngāue ki he paotoloaki ‘o e mo’ui lelei ‘a e ‘atamai mo holoki ‘a e uesia ‘i ha pikitai ki ha ngaahi me’a ‘e fakatu’utāmaki ki he mo’ui lelei, pea kau atu ki ai mo e taonakita, ‘e anga fēfē ha sisitemi ke tau sio mata ki ai, ko e hā hano faikehekehe mei he ngaahi ngāue ‘oku lolotonga fakahoko he ngaahi ‘aho’ ni, ko e fē ha tafa’aki te ke kamata mei ai, pea ko e fē ‘a e ngaahi me’a ke fakatefito ki ai ‘a ho’o ngāue?

5. 'OKU TO E 'I AI HA NGAahi ME'A 'OKU' KE FIE FAKAHĀ MAI

'Oku to e 'i ai ha ngaahi me'a 'oku' ke pehē 'oku tonu ke 'ilo ki ai 'a e Faka'eke'eke?

6. KIMU‘A PEA‘ KE ‘ALU...

6.1. Fekau‘aki mo koe

Ki mu‘a pea‘ ke faka‘osi, kātaki mu‘a ‘o talamai ha ngaahi me‘a si‘i pe fekau‘aki mo koe. ‘E tokoni mai ho‘o fakamatala ko ‘eni ke mau to e mahino‘i ange ‘a e ngaahi fakamatala ‘oku‘ ke ‘omai kiate kimautolu, ngaahi feitu‘u ko ia ‘oku ‘ikai lato ai ‘a e ngāue, pea mo ‘ilo ai ‘a e ngaahi ngāue ‘e fe‘unga tonu mo e ngaahi kulupu, koe‘uhi ko e ngaahi ngāue ko ia ‘oku patonu ki ha kulupu ‘e taha ‘e ‘ikai ala ngaue ia ki ha kulupu kehe.

Ko e fakahū mai ko ‘eni ho le‘o ko ha‘o fakahū fakafo‘ituitui, pe ko ha‘o fakahū mai ‘i he malumalu ‘o ha kulupu pe kautaha?

Fakafo‘ituitui

- (‘Atá ke fakafonu) Kātaki ‘o tala mai ho hingoa ‘o kapau teke loto ki ai:

- (‘Atá ke fakafonu) Kātaki ‘o tala mai ho tu‘asilá ‘o kapau teke loto ki ai:

Kautaha

- Kātaki ‘o fakahā mai ‘a e hingoa ‘o e kautaha:

Kulupu

- Kapau ‘oku‘ ke fakahū mai ho le‘o ‘i ha kulupu, ko e hā ‘a e tokolahi ‘o e kakai ‘oku

fakafofonga‘i ‘e he kulupu?

Kātaki ‘o fakahaā‘i mai pe ko e fē ‘i he ngaahi me‘a‘ ni ‘oku‘ ne fakafofonga‘i lelei taha mai koe. Tiki ‘a e lahi taha ‘oku‘ ke pehē ‘oku fekau‘aki mo koe.

‘I ai ha‘o taukei ngāue ki he mo‘ui lelei ‘a e ‘atamai mo e/pe ngaahi uesia ‘i he pikitai ki ha ngaahi me‘a ‘e fakatu‘utāmaki ki he mo‘ui lelei

Famili, kaungāme‘a pe kāinga ‘o ha tokotaha ‘oku ‘ikai mo‘ui lelei ‘a e ‘atamai mo e/pe uesia ‘i he pikitai ki ha ngaahi me‘a ‘e fakatu‘utāmaki ki he mo‘ui lelei

Ngāue taimi lolotonga/pe ‘i he kuo hili ‘i he ngaahi sevesi ki he mo‘ui lelei ‘a e ‘atamai pe ngaahi uesia ‘i he pikitai ki ha ngaahi me‘a ‘e fakatu‘utāmaki ki he mo‘ui lelei

Famili, kaungāme'a pe kāinga 'o ha tokotaha kuo ne a'usia 'a e 'ikai ke mo'ui lelei 'a e 'atamai mo e/pe pikitai ki ha ngaahi me'a 'e fakatu'utāmaki ki he mo'ui lelei

'Oku' ke fakahoko ha sēvesi fakafo'ituitui pe ko ha tokotaha tokoni koe ki he fakahoko ngāue
Taukapo

Kautaha 'oku' ne fakahoko ha sēvesi

kātaki 'o fakamahino mai 'a e kautaha (eg, DHB, PHO, 'uluaki tokoni (primary practice))

Fakafofonga pe kautaha fakapalōfesinale

NGO (Kautaha 'oku' 'ikai fakaPule'anga)

Tokotaha Fekumi (Researcher), Mataotao fakaako (Academic), Fai Ongoongo (Commentator)

Potungāue FakaPule'anga Fakafonua pe Fakakolo

Tokotaha pe mei he kakai 'o e fonua 'oku' fie kau mai

Tokotaha Kehe (kātaki 'o tala mahino mai)

Kapau ko ha tokotaha koe 'oku' ke ngāue'aki ha taha 'o e ngaahi sēvesi 'i he lolotonga' ni pe 'i he kuohilí

Kātaki 'o fakahā mai pe 'oku' ke felāve'i mo ha taha 'o e ngaahi kulupu koeni. Tiki 'a e lahi taha 'oku' pehē 'oku' fekau'aki mo koe.

Papālangi 'i Nu'u Sila' ni

Mauli

Fānau iiki

Talavou mo e Finemui

Kakai Pasifiki

Kakai 'oku' 'i ai hanau ngaahi faingāta'ia fakaesino

Kakai 'oku' tuli

Kau toulekeleka

Tokotaha folau mai mo e ngaahi kulupu kumi hūfanga

Sōtia kuo mālōlō mei he kau taū

Kinautolu 'oku' fakafefine pe fakatangata pe fakafeangai lōua (LGBTIQA+)

Kau pōpula nofo pilīsone

Ko ha tokotaha faihia kā 'oku' faka'atā pe ke nofo 'i he komiuniti

Nofo 'i he ngaahi feitu'u ki 'uta (rural)
Tokotaha Kehe (kātaki 'o tala mahino mai)

Kapau 'oku' ke fakahoko ha sēvesi, fakafofonga'i ha taha, pe ko e kautaha fakapolofesinale

Kātaki 'o fakamahino mai pe 'oku' ke fakahoko ha sēvesi 'i ha taha 'o e ngaahi kulupu ko 'eni. Tiki 'a e lahi taha 'oku' pehē 'oku taāu.

Mauli

Fānau iiki

To'utupu

Kakai Pasifiki

Kakai 'oku mo'ua 'i ha ngaahi faingāta'ia fakaesino

Kakai 'oku tuli

Kau toulekeleka

Tokotaha folau mai mo e ngaahi kulupu kumi hūfanga

Sōtia kuo mālōlō mei he kau taū

'Akinautolu 'oku fakafefine pe fakatangata pe fakafeangai lōua (LGBTIQ+)

Kau pōpula nofo pilīsone

Ko ha tokotaha faihia kā 'oku faka'atā pe ke nofo 'i he komiuniti

Nofo 'i he ngaahi feitu'u tu'akolo (hangē ko e ngaahi faāma)

Tokotaha Kehe (kātaki 'o tala mahino mai)

Ko e tangata koe pe fefine:

Fefine

Tangata

X ('Akinautolu 'oku fakafefine pe fakatangata pe fakafeangai lōua (Gender diverse/Indeterminate/Intersex/Unspecified)

'Ikai fie fakahā

Ta'u motu'a:

'I lalo hifo he ta'u 16

16 — 24

25 — 44

45 — 64

65 — 84

85+

‘Ikai fie fakahā

6.2. ‘Oku ‘iai nai ha ngaahi kongā ‘i ho le’o na’e fakahū mai ‘oku’ ke loto ke tauhi ke mātu’aki malu?

‘Io / ‘ikai (Kapau te ke tali ‘io, kātaki ‘o faka’ilonga’i mai ke mahino ‘a e ngaahi me’a ko ia na’a’ ke ‘omai ‘i ho le’o ‘oku’ ke loto ke tauhi ke mātu’aki malu (fakatātā ‘aki eni, ‘ai ha peni ‘o faka’ilonga’i’aki (highlight) ‘a e ngaahi kongā ke tauhi malū), mo e ngaahi ‘uhinga ‘oku mahu’inga ai eni kiate koe)

Kātaki ‘o fakahā mai ‘a e founga ‘oku’ ke fiema’u ke tauhi malu ‘aki ‘a ho ngaahi le’o ko ia.

Ko e ngaahi kongā ko ia kuo u fakahū atu ‘i hoku le’o pea ‘oku faka’ilonga’i atu’ ‘oku ou fiema’u ke tauhi malū pea ‘ikai ha fakama’unga ki ai (reference) ‘i he lipoōti ‘o e Faka’eke’eke

Ko e ngaahi kongā ko ia ‘i hoku le’o kuo’ u ‘osi faka’ilonga’i atú, ‘e lava pe ke ngāue’aki ka e ‘oua ‘e tu’u ha hingoa ki ai pea tānaki ki he lipooti ‘a e Faka’eke’eke pea mo ha to e ngaahi tohi ‘a e Faka’eke’eke - ‘o hangē ko hano paaki mo pulusi ‘a e ngaahi ‘analaiso ‘o e ngaahi le’o kuo fakahū atú.

Ko e ngaahi kupu ko ia hoku le’o kuo’ u ‘osi faka’ilonga’i atu, ‘oku’ ou fiema’u ke to’o hoku hingoa mei ai pea toki sio ki ai ‘a e pēnolo

Ki ha to e fakamatala lahi ange fekau’aki mo ha ngaahi fiema’u ki hono tauhi malu ‘o e ngaahi le’o kuo fakahū mai, kātaki ‘o vakai ki he uepisaiti ‘o e ngaahi Fakamatala Fakalao fekau’aki mo e ‘Omai ho Le’o ‘i he <https://mentalhealth.inquiry.govt.nz/consultation-document/legal-information-about-your-submission/>.

Kapau he ‘ikai teke tala mahino mai ‘oku’ ke loto ke mātu’aki tauhi ke malu ‘aupito ho le’o, ‘e faka’atā ki tu’a ‘a e kotoa ‘a e ngaahi le’o mo e ngaahi fakamo’oni kuo fakahū mai ‘i he faitu’utu’u’ ni ‘a e Faka’eke’eke.